

קורס: תרבות, חומר, טכנולוגיה: אדריכלות ורנקולרית

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, טכניון

בתמיכת החממה החברתית בטכניון

סמסטר: אביב 2024

מסא: حضارة، مادة، تكنولوجيا: أرشيف العمارة العامة

كلية الهندسة المعمارية وتخطيط المدن، التخنيون

بدعم الدفينة الاجتماعية في التخنيون

الفصل الأكاديمي: ربيع 2024

הרצאה והנחיה	אדר' רות ליברטי-שלו
תרגול ועריכה	אדר' שאדן חאמד-ספדי
محاضرة وإرشاد	المهندسة المعمارية روت ليبرتي-شاليف
مساعدة تدريس وتحرير المواد	المهندسة المعمارية شادن حامد-صفدي
עבודה	"א-זאויה אל-כובכיה, בית קברות ממילא (ירושלים)"
סטודנטים/יות	רגד ח'ורי, עדן גרה
תרגום לערבית	דאר לילא הוצאה לאור
وظيفة	"الزاوية الكبكية، مقبرة مأمن الله (القدس)"
طلاب/طالبات	رغد خوري، عدن غرة
ترجمة للعربية	دار ليلي للنشر والترجمة

זאוויה אל-כובכיה, בית קברות ממילא (ירושלים) الزاوية الكبكية، مقبرة مأمن الله (القدس)

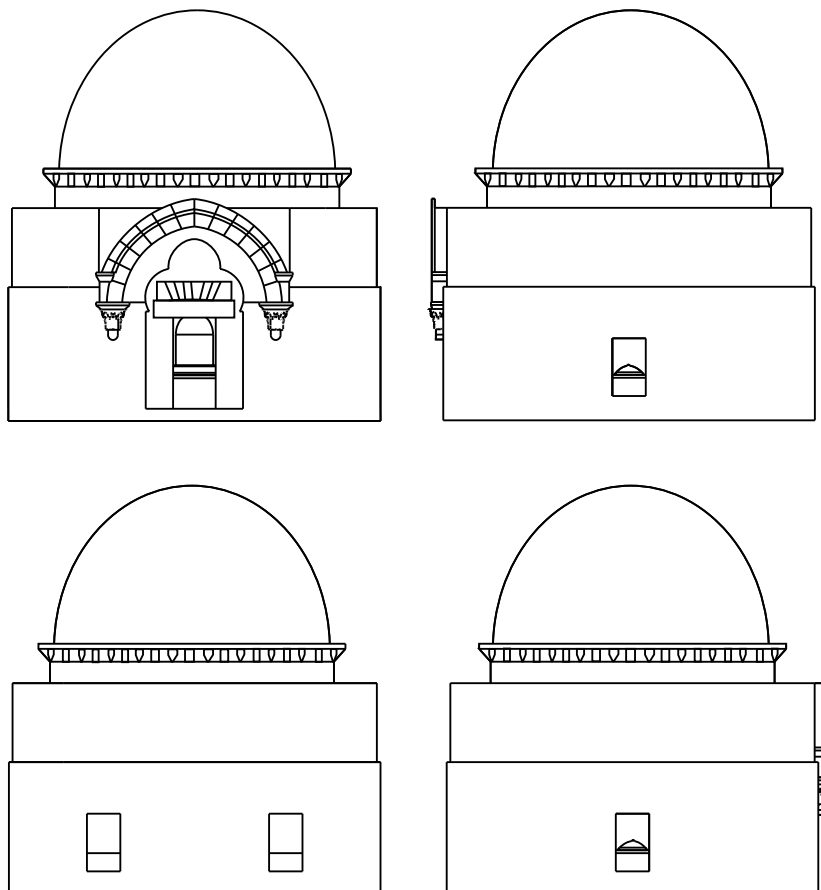
רגד ח'ורי | رغد خوري

עדן גרה | عدن غرة

קורס: תרבות, חומר, טכנולוגיה: אדריכלות ורנקולרית
מרצה: פרופ' אדר' רות ליברטי-שלו | עוזרת הוראה: אדר' שאדן חאמד-ספדי

מסא: حضارة، مادة، تكنولوجيا: أرشيف العمارة العامة
محاضرة: المعمارية روت ليبرتي-شاليف | مدرسة مساعدة: المعمارية شادن حامد-صفدي

2024

תוכן עניינים

فهرس

4	תקציר
5	שאלת המחקר
6	נתונים כלליים
6	מיקום המקאם ותקופת הקמתו
8	שם בית הקברות
9	תורבה, זאווייה או קובה?
10	תיעוד צילומי עכשווי
12	שרטוטים
16	זיהוי ראשוני של מפגעים
20	ציר זמן ורקע היסטורי
21	המאה ה-4 עד המאה ה-7
21	המאה ה-7 עד המאה ה-11
21	המאה ה-11 עד המאה ה-13
22	המאה ה-13 עד המאה ה-16
22	22 ספטמבר, 1289
23	המאה ה-16 והמאה ה-17
24	המאה ה-19 והמאה ה-20
25	המאה ה-20
25	המאה ה-21 (היום)
26	ניתוח ארכיטקטוני
27	צורניות כללית
27	סוג הקיר
28	חוץ
30	פנים
32	סגנון אדריכלי
33	מבנים בירושלים
35	מבנים בבלאד א-שאם
37	נקודת עצירה
38	דיון טיפולוגי
39	השוואה בין שלושה מקאמים בארץ
41	טיפולוגיה דרך סקלות
42	מסקנות וסיכום
44	ביבליוגרפיה
46	נספחים

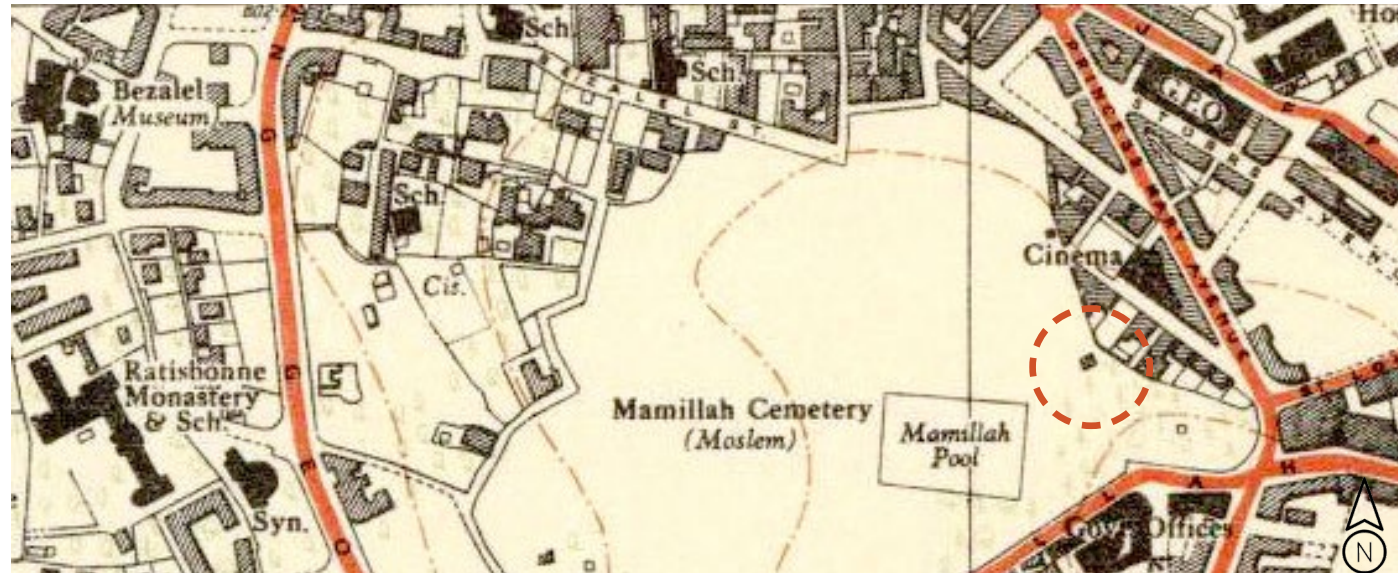
העבודה שלנו עוסקת בחקירת מקאם "א-זאויה אל-כובכיה" שנמצא בבית הקברות ממילא בירושלים. המקאם נבנה בשנת 1289, בתקופת הממלוכים בירשולים, שהביאה איתה שינויים רבים בעיר עקב שלטונו של "סלאח אל-דין". בעבודה נחקר את היסטוריית בית הקברות עצמו, מה השינויים שהוא עבר ואיך הוא הושפע במהלך ה 1500 שנה ששימש בהם כבית קברות, מהשלטונות השונים בארץ. נראה גם סקירה למקאם, לאלמנטים היחודיים שלו ולאדריכלות שמאפיינת אותו, ננסה להבין איך בנייתו הושפעה מכך שהוא נבנה בתקופה ממלוכית, תקופה שייצרה סגנון אדריכלי חדש שבאותו זמן הסתמך ואף לקח השראות ואלמנטים מאדריכלות של שלטונות קודמים ובמיוחד מהצלבנים. הסקירה שלנו תתייחס גם לטיפולוגיית המקאמים במיוחד, ותנסה להבין איך מקאמים שנבנו בעיר כמו ירושלים, בתקופה הממלוכית יצרו סוג חדש של בניין, שהוא שייך לשימוש ספיציפי וממוקד אבל מבוסס על מכלול של סוגי מבנים ופרקי זמן שונים.

אילו גורמים ארכיטקטוניים, היסטוריים או תרבותיים תרמו לשילובם של מאפיינים ארכיטקטוניים שונים במקאם זאויה אל-כובכיה בירושלים?

נתונים כלליים

معطيات عامة

מפה היסטורית | مسطح تاريخي

בית הקברות ממילא, 1945
מקור: מקטע מתוך מפה- Jerusalem, Survey of Palestine, Sheet 2\9, 1:10,000, 1945

מפה עכשווית | مسطح حالي

בית הקברות ממילא, היום
מקור: אתר המפות הממשלתי - Govmap מפות ישראל

מיקום המקאם

ותקופת הקמתו

موقع المقام وفترة إنشائه

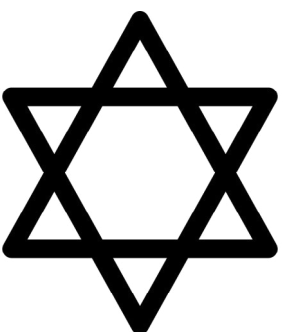
בית קברות ממילא - ירושלים
مقبرة مأمن الله - القدس

הקמת המקאם

שם בית הקברות

לא ידוע

בית מילוי

מתחלית התקופה הממלוכית
המאה ה - 12

ماء من الله – מים מאלוהים²

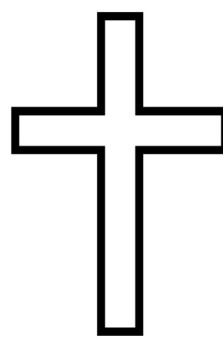
ما من الله – מה שאלוהים נתן

زيتونة الله – עץ הזית של אלוהים

زيتونة الملة

بوابة/باب الله – דלת לאלוהים

مأمن الله – המקום הבטוח של אלוהים

התקופה הביזנטית
המאה ה - 4

Maximilla³
(אישה קדושה)

Mamilla

Babila

תורבה, קובה או זאוויה?

تربة، قبة أم زاوية

תורבה
تربة

מבנה קבורה מכואר,
משמש לעתים כמקום
תפילה והתייחדות
עם הנקברים באופן
קונבנציונלי או כמזמיות
בתוך המבנה¹

קובה
قبة

מבנה שיש לו כיפה

זאוויה
زاوية

מקום מפלט לסופים
שקועים בתפילה
ובלימוד הקוראן²

במצב שאנו חוקרות, המקאם מקיים את ההגדרה של **תורבה וקובה**, כך שהוא מבנה כיפתי בעל שלד מכואר ומושקע שמכיל בתוכו את קברו של אלכובאכי. בנוגע ל**זאוויה**, אין שום אזכור לקשר שלו לסופים, ומניחים שהשם שויך לתיאורו כמקום שנמצא בזווית בית הקברות³, אז השם זאוויה (زاوية) שזה זווית בערבית, מתקשר למיקום המקאם ולא לשימוש שלה לפי חלק מהחוקרים שחקרו את שם המקאם

*חשוב לציין שלפי ניתוח וחקירה אישית שלנו במהלך העבודה, מצאנו שבתקופת הממלוכים המקאמים שימשו גם כמקומות תפילה²². דבר זה אולי מסביר למה היה "מחראב" בפנים וגם למה במקורות מסוימים קראו למקאם בשם- "זאוויה-זאוויה", למרות שאין שום אזכור או הוכחה לקשר של המקאם בסופים או בטקסים סופים.

Mahmoud, Veeder, 2016, P.10 1
Mahmoud, Veeder, 2016, P.9 2
3 الأنصاري, 2010, ص. 51
Taragan, 2017, P.281 4

Seitz, 2004, P.61 1
2 الأنصاري, 2010, ص. 10
3 Seitz, 2004, P.61

חזית דרום - מערבית. בחזית הזאת רואים הכניסה למתחם בית הקברות מכיוון רח' גרשון אגרון (רח' ממילא בעבר)

חזית צפון - מערבית. מראה את הכניסה למקאם ומעל הדלת הכתובת בה מצויין שם הקבור ושנת בניית המקאם (1289)

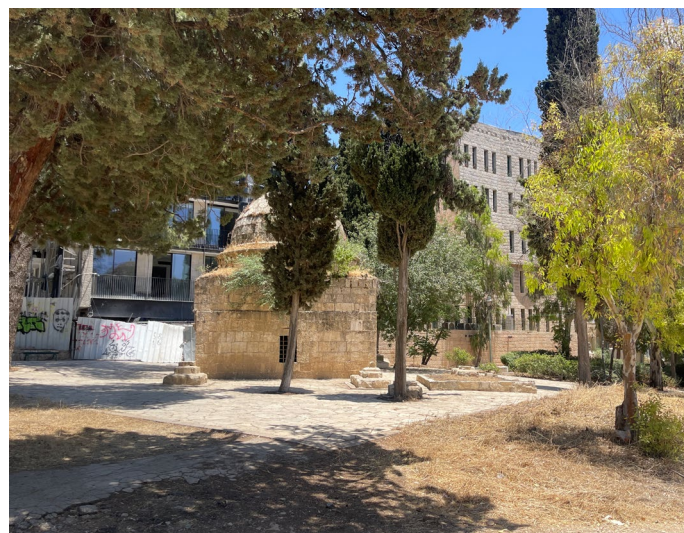
חזית דרום - מזרחית. מראה את המקאם ביחס לרקע הבנוי החדש

חזית צפון - מזרחית. חזית אטומה לחלוטין, בה הפתח סגור באבנים ולא מאפשר הסתכלות פנימה

מבט מערבי. רואים את הקברים מסביב למקאם שהיה חלקם שייך לדמויות ואנשים חשובים הקרובים לקבור במקאם

מבט מרוחק לחזית דרומית - מזרח שמראה את המקאם ביחס לשרידי בית הקברות והסביבה הטבעית עם העצים

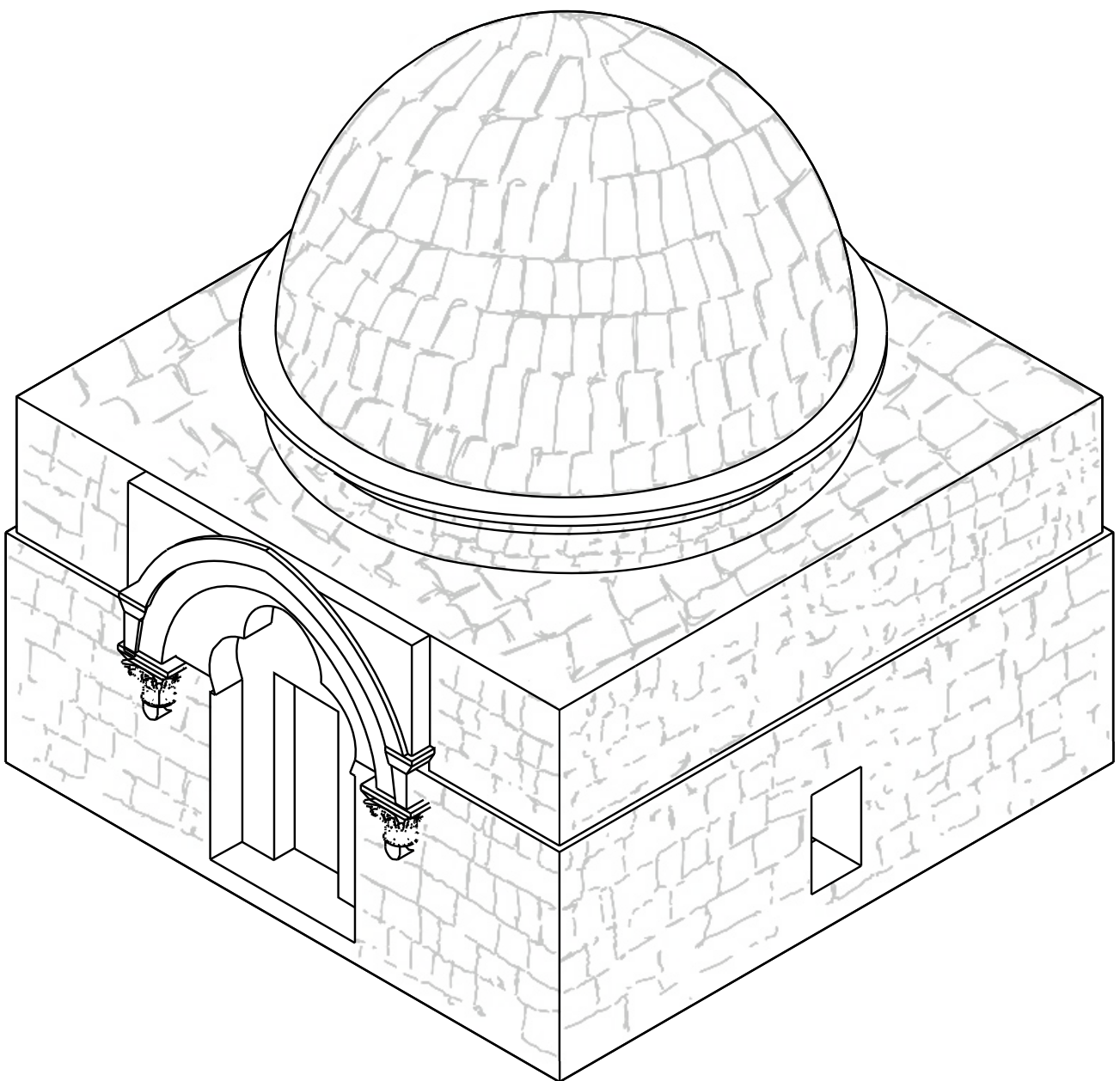
תיעוד צילומי עכשווי توثيق فوتوغرافي حالي

צילום: עדן גרה ורגד ח'ורי. יוני, 2024.

تصوير: عدن غرة ورغد خوري. حزيران, 2024.

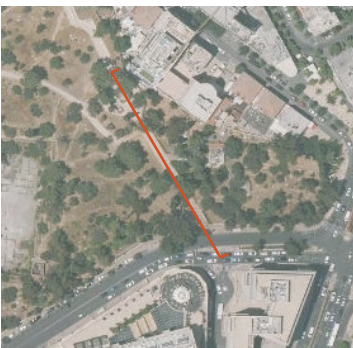
שרטוטים رسومات

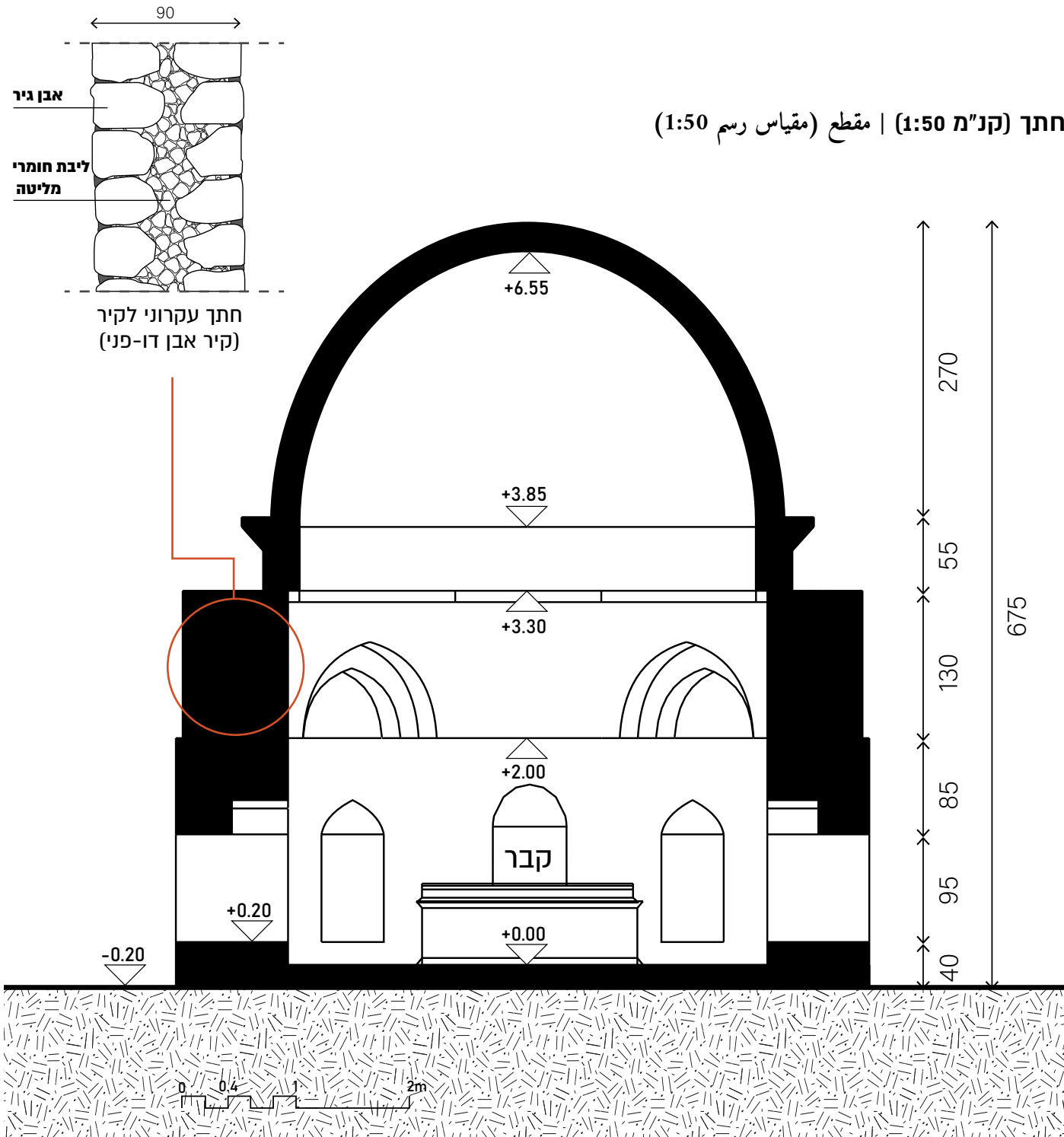
שרטוט תלת מימדי | رسم ثلاثي الأبعاد

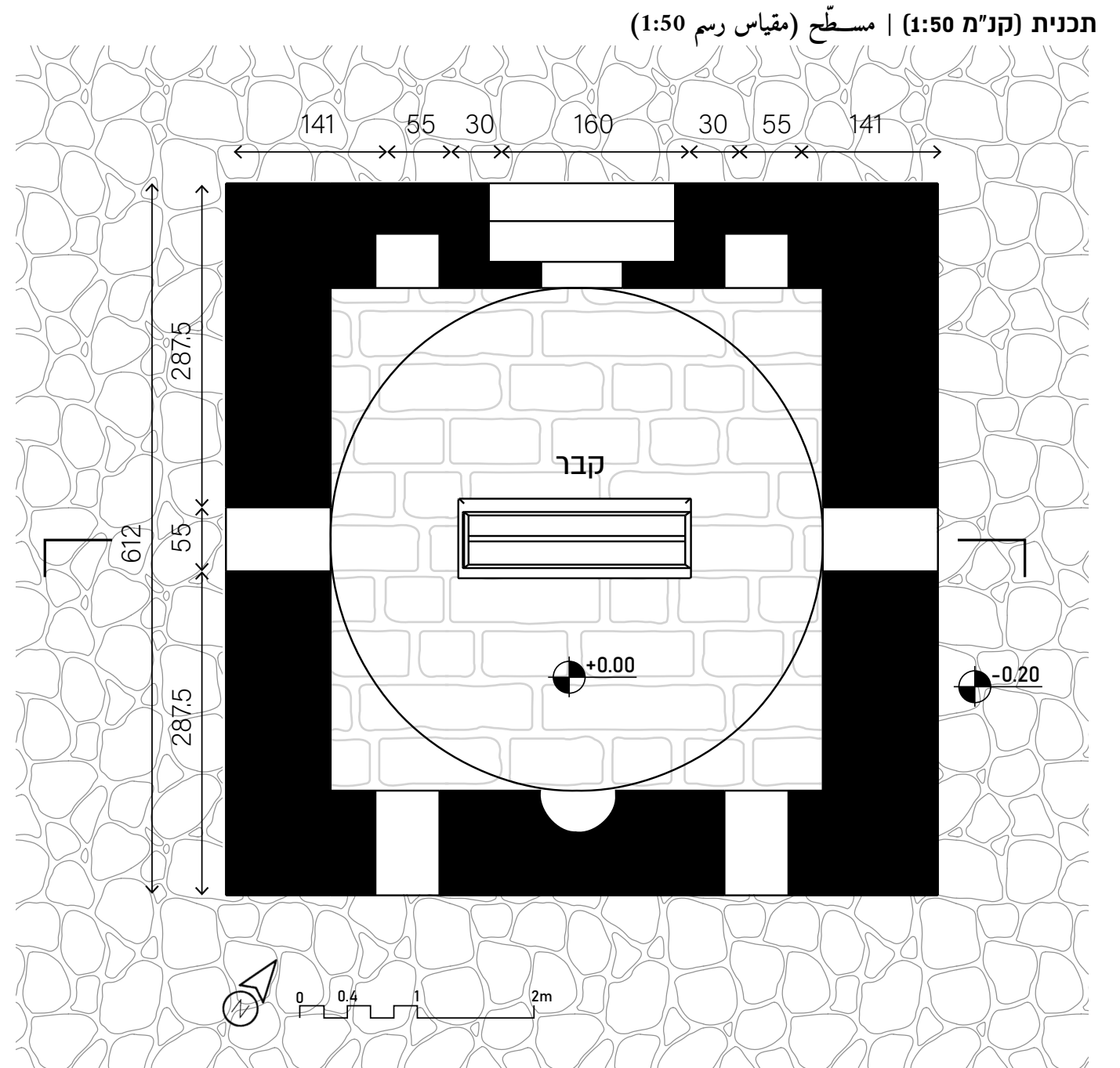
זאוויה אל-כובכיה - מבט אל כיוון מערב

חתך טופוגרפי סביבתי | مقطع طبوغرافي

זאווייה אל-כובכיה

זאווייה אל-כובכיה

חלוקת המפגעים ל 4 סוגים שונים

• מפגעים הנגרמים משינוי מזג אוויר

המקאם הוא מבנה בן כ 700 שנים. עם השנים הוא עבר תקופות שונות עם שינויים עזים בתנאים האקלימיים. הגשם הוא אחד מהגורמים שפוגע באבנים ובצורה שלהם. נוכל לראות שבמקרה של המקאם שלנו, האבנים בחזיתות נשחקו וחלק מהשכבות שלהם ירדו והצבע שלהם השתנה. השינוי באבנים בחזיתות הוא לא זהה בכל אחת מהחזיתות. לפי הפרסום "קירות בבית הכרם ובבית הקברות ממילא" מספר "בעקבות צמחים", הוזכר שהחזיתות של המקאם עברו שחיקה שונה בגלל כיוונם ביחס לכיוון הגשם. חזית דרום - מערב, היא חזית שהיתה מוגנת מפני הגשם, האבנים שלה היו בצבע יותר בהיר ועיבוד האבן שהיה בזמן הבניה עוד נראה ונשאר, לעומת זאת, אפשר לראות בקיר השוכן לו, הקיר בכיוון דרום - מזרח את הנקבים באבן בגלל נוכחות מיקרואורגניזמים ואיך הצבע שלו נהיה שחור בעקבות דבר זה. דבר נוסף שנשחק הוא החריטה באבן (קישוט) שעברה שינוי רב וכבר אינה נראת לעין בקלות.

יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

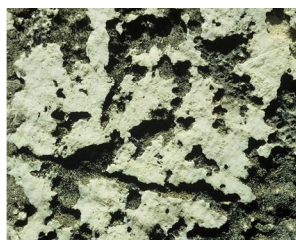
תקריב לחזית דרום - מזרח. נוכל לראות איך האבנים "השחירו" ונהיו יותר כהים ביחס לאבנים בחזיתות האחרות. הפסים והשקעים שיצר איזמל הסתת מעל החלון פה הם יותר כהים ויש חלק מהם שנשחק ונהיה כמעט מושטח

*השימוש בתמונות מ-2008 אינו מאוד מדויק, אך בגלל שהמבנה שלנו הוא בן מאות שנים, השינוי שיעבור הבניין ב 16 שנה, לא יהיה עז ביחס לשינויים שעבר בעשורים ומאות שנים. לכן, התמונות האלה יהיו מאוד דומות למצב המקאם היום (2024) שלא היתה לנו אפשרות לתעד אותו

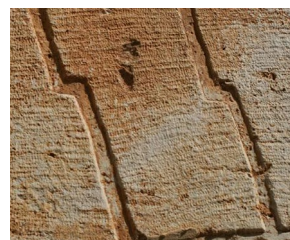
יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

תקריב לחזית דרום - מערב. נוכל לראות צבע האבנים הבהירים והחורים היחסית קטנים באבנים. אפשר גם לזהות יותר את הפסים והשקעים שיצר איזמל הסתת מעל החלון

2008. צילום: אבינעם דנין.

תקריב הפסים והשקעים שיצר איזמל הסתת מעל החלון ולאבן במצבו שנשחק בגלל חשיפתו לגשמים במהלך השנים. (חזית דרום - מזרח)

2008. צילום: אבינעם דנין.

תקריב הפסים והשקעים שיצר איזמל הסתת מעל החלון ולאבן במצבו היחסית טוב. (חזית דרום - מערב)

*על פני האבנים בקיר זה שוקע אבק שכנראה נדבק אליו במהלך פעילות חיידקית וצבעו חום-אדמדם.²

*האבן נמצאת בקיר המקבל את מכות הגשם, הבלייה הביוגנית (בהשפעת המיקרואורגניזמים) בעלת השפעה רבה, וגרמה ליצירת חורים בעומק 3-4 מ"מ³

1 דנין, פרגמן-ספיר, 2008, עמ' 4

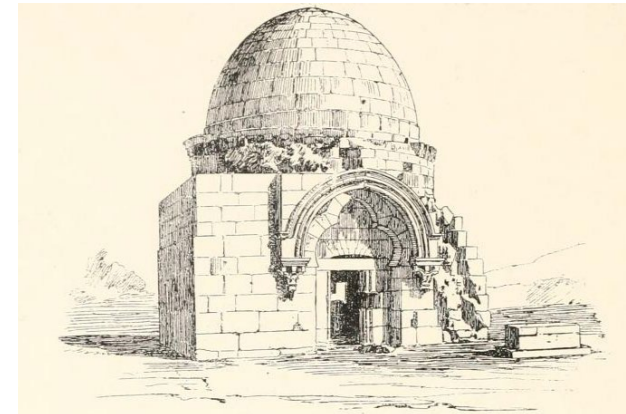
2 שם

3 שם

זיהוי ראשוני של מפגעים تحديد أولى للمخاطر

• מפגעים הנגרמים מתזוזות ושימוש בחומרי תיקון לא מותאמים לאבן

עם השנים, המקאם עבר הרבה אירועים שפגעו בשלד ובחוזקה שלו. מקרים כמו רעידות אדמה, מלחמות, שימוש רב מקום ואפילו עבודות מסביבו שגרמו לחשיפה מותרת ומופרזת של כוחות ועומסים על המבנה והחוזק שלו. בשנת 1873, המקאם עבר הריסה שגרמה לנפילה של חלק מהחזית שלו¹. החזית עברה תיקון והושלם המקאם עוד פעם בכדי לחזור למראה המקורי שלו. תיקון זה, בנוסף לעוד שינויים שאין להם תיעוד וגם תיקונים בחומרים מודרניים שנעשו בשנים האחרונות, השפיעו מאוד על המבנה וגרמו למצבים של סדקים והתפוררות בחלקים מהבניין.

אילוסטרציה של C. Clermont-Ganneau שמראה את החלק הנהרס מהמקאם.
מקור: ספר "Archaeological researches in Palestine" מאת C. Clermont-Ganneau, עמ' 286

יוני, 2024. צילום: רגד ח'ורי.
אפשר לראות התמונות למעלה את התיקונים מבטון ומלט שעשו אותם בחיבורים בין האבנים. תיקונים אלה אינם תקינים, הם מתפוררים עם הזמן ודווקא פוגעים באבן עצמו ובחיבורים ביניהם

יוני, 2024. צילום: עדן גרה.
בתמונות רואים את הסדקים מחוץ וגם בפנים למקאם. יש חלק מהסדקים שגם נראה משני הצדדים מה שמעיד על חומרתו

¹ Clermont-Ganneau, 1873, P.287

• מפגעים הנגרמים מרטיבות ולכלוך

בגלל הסדקים שנוצרו, חלק מהפתחים מתמלאים במים בימי הגשמים וגם מהרטיבות באוויר. מים אלה הם בסיס טוב לגידול של צמחים ועובש לא רצויים. דבר נוסף שמשפיע על התצורות לכלוך אל האבן ושינוי הצבע שלו לשחור\ירוק כהה הוא האבק והלכלוך מהאוויר לאורך השנים שאף אחד לא מנקה אותו ולא מסיר אותו מפני האבן.

יוני, 2024. צילום: רגד ח'ורי.
האיזורים השחורים מראים את הלכלוך המצטבר ואת שכבות העובש גם שנוצרו בגלל ההזנחה למקאם

יוני, 2024. צילום: עדן גרה.
בתמונות רואים שכבות העובש על האבנים וגם הצמחייה שרובן צומחת מסביב לכיפה ועל גג המקאם

• מפגעים מעשה אדם

למרות ההשפעות החיצוניות הרבות הקשורות באקלים ובמערכת השלד שגורמות לשינויים ופגיעה רבה במראה ובמבנה המקאם, ההשפעה שלנו כבני אדם בשינויים שנראים "פשוטים" ושטחיים אינה פחות פוגעת באסתטיות וביוחודיות של המבנה. במקרה שלנו, לצרכי בטיחות ומניעת שהייה, החליטה עיריית ירושלים בשנת 1975, לאטום חלק מהפתחים של המקאם בבולקים, סגירה בסורגים והוספת דלת ממתכת¹, שגם עליה היו כל מיני ציורי גרפית

יוני, 2024. צילום: עדן גרה.
חסימת הפתחים בבולקים ושקיות מלט, דלת מתכת עם ציורים עליה, סורגים חלודים ממתכת

יוני, 2024. צילום: עדן גרה.
חסימת הפתחים בבולקים ושקיות מלט, דלת מתכת עם ציורים עליה, סורגים חלודים ממתכת

¹ Taragan, 2017, 276

ציר זמן ורקע היסטורי

המאה ה-4 עד המאה ה-7
 המאה ה-7 עד המאה ה-11
 המאה ה-11 עד המאה ה-13
 המאה ה-13 עד המאה ה-16
 22 ספטמבר, 1289
 המאה ה-16 והמאה ה-17
 המאה ה-19 והמאה ה-20
 המאה ה-20
 המאה ה-21 (היום)

ציר זמן ורקע היסטורי

1 דעאדלה, 2011, עמ' 78
 2 Reich, 1996
 3 Gil, 1992, P.66
 4 Morray, 1994, P.101
 5 الأنصاري, 2010, ص.15

מהות המקאם ובית הקברות

נוסדה כניסיה במתחם של בית הקברות על שם הקדושה "ממילא". יש גם אזכור שהמקום שימש כבית קברות לנוצרים שנרצחו בכיבוש הפרסים לירושלים בשנת 614 ובעיקרון נמצאו עצמות במערה בשטח בית הקברות²

סופרים וכותבים ערבים ופרסים רבים אזכרו את בית הקברות בכתביה שלהם. בשנת 1020, כתב אל-וואסיתי (الواسطي) על בית הקברות המוסלמי הממוקם בזיתון אל-מילה (زيتونة الملة)³. עוד אזכור בשנת 1240, ע"י ההיסטוריון הסורי, אבן אל-עדים (كآل الدين بن العديم) על ביקורים שונים שלו לבית הקברות ולקבר של שיח' בשם אלמרדיני (ربيع المرديني)⁴

כיבוש הצלבנים לעיר ירושלים כלל גם טבח למוסלמים שגרו אז בעיר. בטבח זה נהרגו גם נשים, ילדים וקשישים וקברו אותם במערה שיש בבית קברות שנקראה מערת הגולגולות (مغارة الجماجم)⁵

הפתחים של מערת הגולגולות (مغارة الجماجم), 2018.
 צילום: חלא מרשוד

התקופה

המאה ה-13 עד המאה ה-16
התקופה הממלוכית

22 ספטמבר, 1289
22 أيلول, 1289 ميلادي
5 رمضان, 688 هجري

Mahmoud, Veeder, 2016, P.2
Taragan, 2017, P.281
Mahmoud, Veeder, 2016, P.19

מהות המקאם ובית הקברות

ירושלים בשלטון של הממלוכים, סלאח אל דין (صلاح الدين الأيوبي) מאבד הרבה מהלוחמים שלו במהלך המלחמה. ביוזמה של עומר בן אלח'טאב (عمر بن الخطّاب) בית קברות ממילא הופך לבית קברות מוסלמי, הגדול בירושלים ובאיזור ובו נקברים הלוחמים שנפלו במלחמה – מוג'אהדין/שוהדא (مجاهدين/شهداء)

In this era of religious devotion during the twelfth and thirteenth-century Bilad al-Sham, a counter-Crusade jihad was consistent with the general climate of piety and was not unrelated to the building of mashhads and visits to graves, as well as the massive founding of mosques, madrasas, and other religious institutions. Graves of martyrs became sets for pilgrimage and prayer, and their deeds and merits were spelled out on paper and on stone²

בתקופה הזאת קברות הלוחמים והמקאמים שנבנו לכבודם שימשו גם כמקומות לתפילה, אולי זה מסביר למה היה "מחראב - محراب" בכנים

לפי הכתובת מעל הקבר, המקאם נבנה קרוב לתאריך הזה. בו קבור עלאא אל-דין אלכובאכי (علاء الدين الكبيكي), ששלט בצפת ובחלב בתקופת השליט הממלוכי ביברס³. לפי האבן מעל דלת המקאם, הוא נפטר ב 22 ספטמבר שנת 1289 והוקם המקאם הזה לכבודו שמכיל את הקבר שלו, בדומה להרבה שליטים בזמנו שנקברו בממילא בקברים מושקעים ומפוארים.

צילום: עדן גרה

הכיתוב על הכתובת מעל כניסת המקאם:

بسم الله الرحمن الرحيم وصلواته على نبيه محمد واله هذه تربة العبد الفقير الى الله تعالى الأمير علاء الدين ايدغدي بن عبد الله المعروف بالكبيكي توفي في يوم الجمعة الخامس من شهر رمضان المعظم سنة ثمانية وثمانين وستماية تغمده الله برحمته واسكنه جنته

This is the grave of the servant to God almighty, Prince 'Alaa Al-Din Aydughdi bin Abdullah known as al-Kubaki who died Friday, the 5th of month of Ramadan in the year 688

התקופה

המאה ה-16 והמאה ה-17
התקופה העות'מאנית

מהות המקאם ובית הקברות

בית קברות ממילא ממשיך להיות בית קברות מוסלמי, הקבורה בו ממשיכה מצד התושבים בירושלים. באותה תקופה, חוקרים אירופיים רבים מבקרים בירושלים וכותבים על בית הקברות ועל הזאוויה הכובכיה.

בספרו של ג'אן זואלארט (1587), נמצאת מפה לירושלים שבה הוא משרטט את המקאם ומתאר אותו כקבר טורקי "Sepolchri de Turchi" מקור: "Il devotissimo viaggio di Gerusalemme" ספר מאת ג'אן זואלארט, 1587

במפה צרפתית של ירושלים (1629), שיצר Louis Deshayes במסע שקרא לו "Voyage du Levant, fait par le commandement du roi" אפשר לראות את המקאם ובכיפה שלו יש חצי סהר. הוא ממוקם ליד הבריכה, הידועה בשם "ברכת ממילא - بركة ماميلّا" מקור: אתר הספרייה הלאומית, אוסף המפות ע"ש ערן לאור

1 Zuallart, 1587, P.123

2 ספר מאת זואלארט, פירושו בעברית "מסע חדור אמונה לירושלים". ספר שמתעד מסע זואלארט עם שני אנשי כנסייה לארץ הקודש, שדרגו ביקרו במקומות ותיעד זוטלארט, בעזרת השכלתו במיור נופים, את הערים ירושלים ובית לחם

3 מפה זאת נעשתה במסע שעשה ה דיפלומט הצרפתי " דשאיה" שקרא לו "מסע ללבנט, בפקודת המלך" ובו הוא תיעד את הארץ למטרות צבאיות ופוליטיות

התקופה

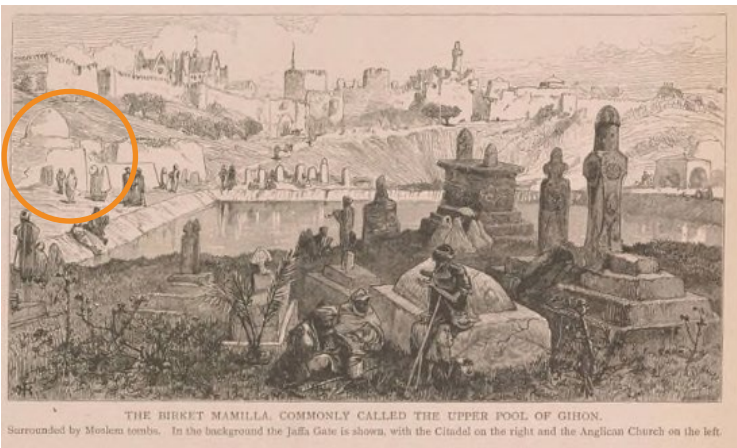
המאה ה-19 והמאה ה-20
התקופה העות'מאנית
והמנדט הבריטי

מהות המקאם ובית הקברות

בית קברות ממילא ממשיך להיות בית קברות מוסלמי, הקבורה בו ממשיכה מצד התושבים בירושלים. תקופה בעלת תיעוד רב לבית הקברות בכלל והמקאם בפרט מצד חוקרים אירופיים

בית הקברות ממילא, 1863
בית קברות "פעיל", יש מבקרים, אולי למטרות של תפילה או "זיארה - زيارة". נוכל לראות גם השימוש בבריכה, אפילו לשחייה
מקור: מתוך ספר ¹ Jerusalem und das Heilige Land. Pilgerbuch "nach Palästina, Syrien und Aegypten מאת J.Sepp

בית הקברות ממילא, 1881
בית קברות "פעיל", יש מבקרים, התקהלות רבה ליד המקאם, אולי לסיבות של עלייה לרגל, ביקור או תפילה.
מקור: מתוך ² Picturesque Palestine, Sinai, and Egypt, Vol. 1

1 ספר מאת יוהאן ספ, היסטוריון נפוליטיקאי גרמני, בו מתעד מסעו לארץ בנוסף לביקורו בנוסף למצרים, סוריה ולבנון. שבא מטעם האימפריה הגרמנית החדשה
2 הוא ספר שהוכן ע"י Wilson בשנת 1881 שמכיל אילוסטרציות וסיפורים על ארץ הקודש מנקודת מבט התנ"ך והברית החדשה

התקופה

המאה ה-20
הנכבה ומדינת ישראל

מהות המקאם ובית הקברות

המאה העשרים היתה תחילת ההתדרדרות והשינויים העצומים בבית הקברות. בית קברות ממילא שימש עד אז כבית קברות מוסלמי בתחילת 1900 בית הקברות הוקף בגדר בשנת 1927, חלה מניעה לקבור בו בגלל עומס בקברים, אבל זה לא היה תקף והקבורה בו נמשכת עד 1948
אחרי הנכבה ועם עבירת ירושלים לשלטון ירדן, בית הקברות עובר מבעלות הווקף המוסלמי, אחרי שהוזנח לכמעט 20 שנה, לבעלות המדינה ב 1967'

החפירות בבית קברות ממילא, 1986
החפירות שעשתה המדינה בקרקעות בית הקברות והקימה על שאריות עצמות הקבורים פרויקטים חדשים כמו "גן העצמאות", ומוזיאון "הסובלנות"²
מקור: The Palestinian museum digital archive

בית הקברות איבד את זהותו, היום הוא בבעלות עיריית ירושלים, המקאם במצב יחסית טוב אבל אינו כל כך מתוחזק.
הסביבה שלו ושל בית הקברות בדרך כלל כבר לא מכבדת את קדושת המקום והוא עבר הרבה פגיעות והריסות ותקיפות מקבוצות קיצוניות שבאות להרוס ולשבור את אבני הקברים

מלמעה: כיתובים גזעניים על אבני המקאם מבפנים, 2024
הקבר. מקור: לא ידוע
מלמטה: מוזיאון הסובלנות ברקע
לקברים שנשארו מבית הקברות
צילום: דורון לפלר, 2023

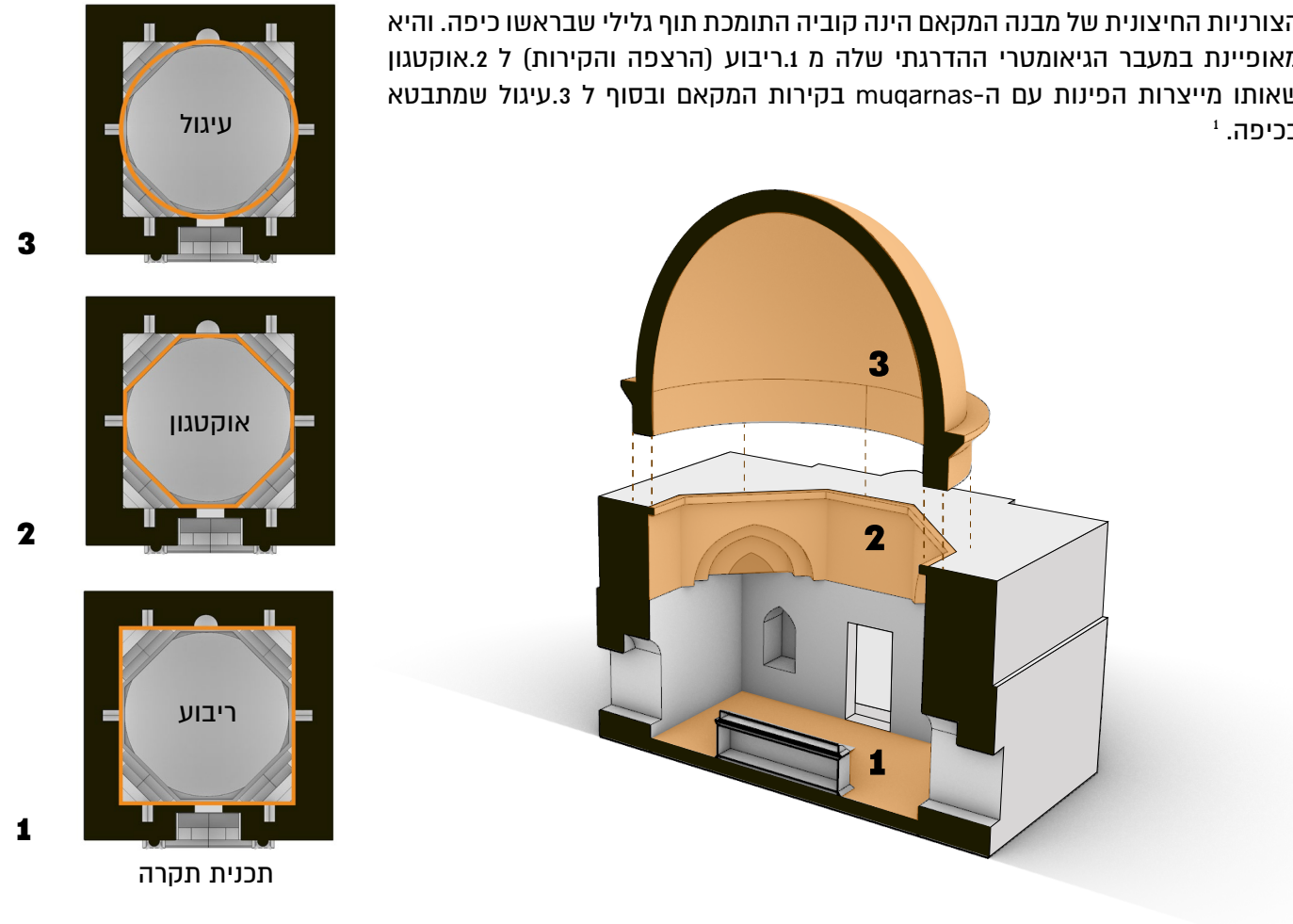
1 Khalidi, 2009, P.105
2 Khalidi, 2009, P.106

ניתוח ארכיטקטוני

בפרק זה נבצע ניתוח אדריכלי של הקבר, תוך התמקדות באלמנטים הבסיסיים: הצורה הכללית, חזיתות החוץ וקירות הפנים. ניתוח זה נועד לספק הבנה ברורה יותר של מבנה הקבר והכוונות התרבותיות שמאחורי השימוש באלמנטים האדריכליים הללו. על ידי בחינת הצורה והפרטים של הקבר, נוכל להבין טוב יותר כיצד העיצוב שלו משקף את הערכים, האמונות והמסורות של התקופה בה נבנה. בנוסף, מחקר זה יתרום לדיון רחב יותר בנוגע לטיפולוגיה של מבני קברים, במיוחד בהקשר של קברי הממלכים, ויעמיק את הבנתנו לגבי המשמעות התרבותית וההיסטורית שלהם.

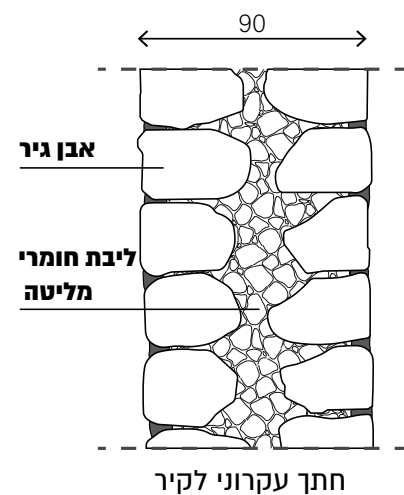
צורניות כללית

הצורניות החיצונית של מבנה המקאם הינה קוביה התומכת תוף גלילי שבראשו כיפה. והיא מאופיינת במעבר הגיאומטרי ההדרגתי שלה מ 1.1 ריבוע (הרצפה והקירות) ל 2.2 אוקטגון שאותו מייצרות הפינות עם ה-muqarnas בקירות המקאם ובסוף ל 3.3 עיגול שמתבטא בכיפה.¹

סוג הקיר

קיר אבן גיר דו-פני בעובי של 90 ס"מ, מוחזק באמצעות חומרי המליטה (הדבש) בין לבני אבן גדולים.

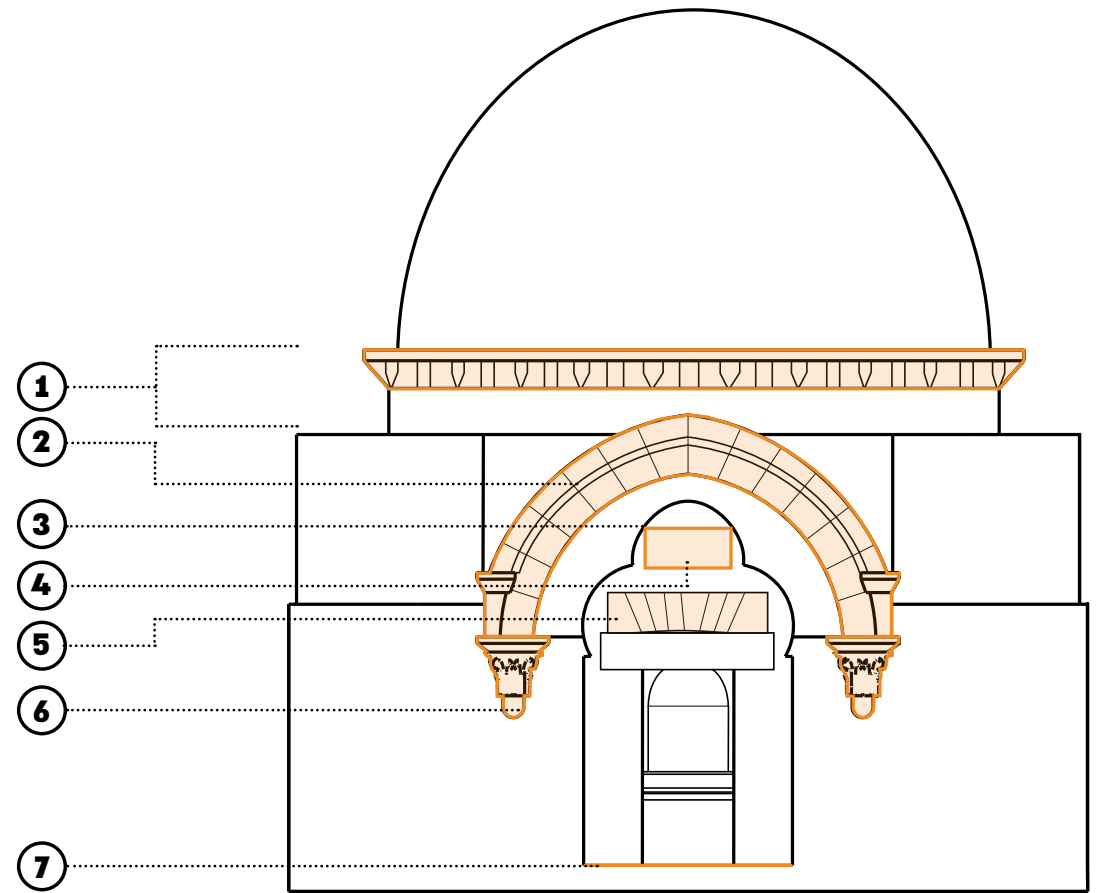
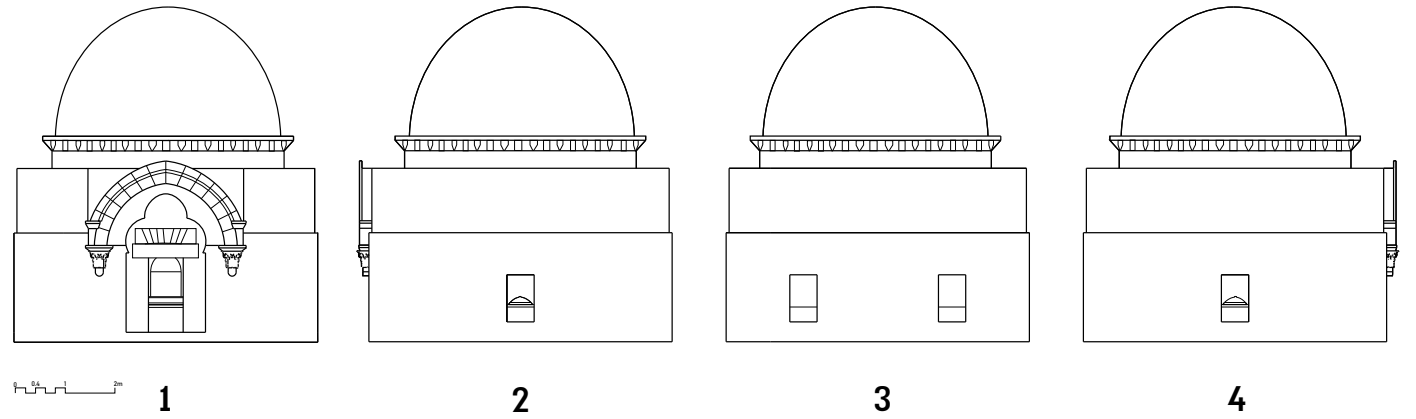
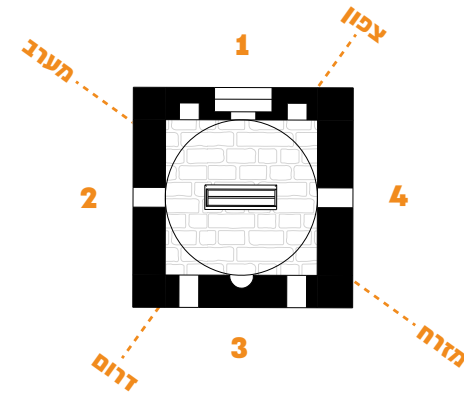

¹ Taragan, 2017, 276

02

ניתוח ארכיטקטוני

צורניות כללית
סוג הקיר
חוץ
פנים

הגדלה של חזית 1 - הכניסה למקאם

1 כרכוב cavetto cornice

הנדבך העליון מכיל סדרה של סוגרים התומכים בכרכוב קאווטו (cavetto cornice) בולט בבסיס הכיפה¹. אלמנט זה הוא אופייני למבנים מצריים. מורכב מקבטו גדול מעוטר בעלים אנכיים ותבנית גליל מתחת².

2 קשת מחודדת וארכיוולט +

3 תלתן Trifoliated arch

ארכיוולט וקשת מחודדת בצורת פרסת סוס ותלתן תוחמת את פתח הדלת. וכרכוב קמור עם שלוחות צדדיות קצרות מקיף את החלק החיצוני של הקשת, מגולף בדוגמת ראשי מסמרים³. ארכיוולט תבנית דקורטיבית או רצועה על פני הקשת, העוקבת אחר העיקול של החלק הפנימי של הקשת (האינטראדוס)⁴.

4 שאהדה (כתובת)

כתובת הקדשה ממוקמת מעל דלת הכניסה בתוך הקשת המשולשת, וכיתוב על לוח מלבני בכתב ערבי אופייני שנקרא "נאקש" מתעד את שמו של הנפטר ואת תאריך קבורתו⁵. (Kadi, 2017) לפי הכתובת, הקבור נקבר בתאריך החמישי ברמדאן שנת 688 (22 בספטמבר 1289)⁵.

5 אבן זיגזג

אבן זיגזג ממוקמת מעל פתח הדלת ויוצרת קשת הקלה קטנה⁶.

6 עמודי מרפק elbow columns

משני צידי השקע בפתח, יש עמודי מרפק (או קונסולות) בגדלים שונים התומכים בארכיוולט בעל דגם עמוק⁷.

7 מצטבה

בשפה הערבית, "מצטבה" מתייחסת לספסל אבן פשוט או פלטפורמה הממוקמים לעיתים מחוץ לבניינים לשיבה. במבנה של המקאם שני הספסלים מאבן פשוטה (מצטבה) שהיו ממוקמים משני צדי הכניסה נעלמו לאחרונה⁸.

8 חלונות

פתחי חלונות בכל החזיתות, שגודלם הוא 90x95, בגובה של 20 ס"מ מהרצפה הפנימית של מבנה המקאם. החלונות הן בצורת קשת מחודדת מהפנים, ובצורת מלבן מבחוץ שמעליו מונחת אבן זיגזג היוצרת קשת הקלה קטנה, כמו האבן הנמצאת מעל לדלת הכניסה.

1 Taragan, 2017, 274

2 D.K. Ching, 1995, 249

3 Taragan, 2017, 274

4 D.K. Ching, 1995, 12

5 Taragan, 2017, 276

6 Ibid., 276

7 Ibid., 274

8 Ibid., 274-276

כרכוב cavetto cornice
צילום: דקל עדות.

הכניסה למקאם, חזית 1
יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

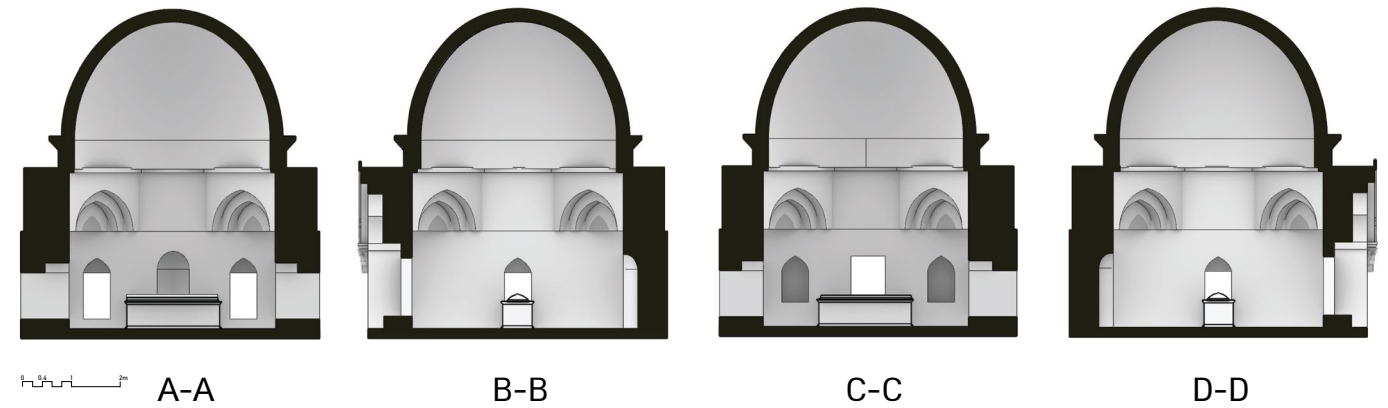
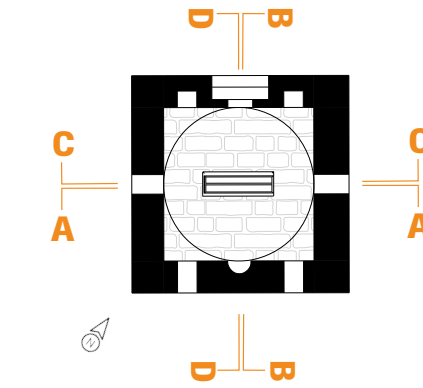
שאהדה (כתובת), חזית 1
יוני, 2024. צילום: רגד ח'ורי.

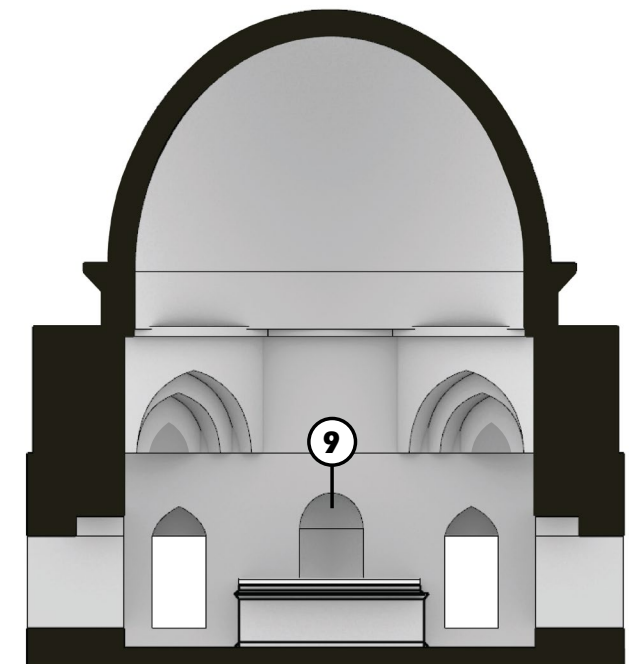
חלון, חזית 3
יוני, 2024. צילום: רגד ח'ורי.

elbow columns בכניסה
יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

מבט פנימי אל תוך הקיר שרואים בחתך C-C
יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

הגדלה לחתך A-A

9 מחראב

מִחְרָאב, או גומחה המצביעה על כיוון התפילה (הנמצאת בקיר הקיבלה).¹ במבנה של המקאם, נמצא מחראב בקיר של הקיבלה.² (הקיר שרואים בחתך 1-1). הימצאותו של אלמנט ארכיטקטוני אסלאמי זה, מעיד על קיומם בעבר של פולחנים דתיים בתוך מבנה המקאם (תפילות).

*לא הייתה לנו גישה ויזואלית לראות את המחראב, בגלל הסגירה של חלק מהפתחים של המקאם. אך הימצאותו של אלמנט זה במבנה הזכרה בטקסטים שונים.

10 Muqarnas مُقَرَّنَات

muqarnas הם צורה של קמרונות באדריכלות האסלאמית, המאופיינת במבנה התאי שלהם דמוי חלת דבש. תכונה אדריכלית זו משמשת בדרך כלל למעבר בין אלמנטים מבניים כגון כיפות וקירות או קשתות. הריבוד המורכב של צורות גיאומטריות יוצר אפקט מדורג, הנראה לעתים קרובות בתקרות, כיפות וכניסות, המשקף את הדיוק המתמטי והערכים האסתטיים המרכזיים באמנות האסלאמית בתקופת ימי הביניים.³ אלמנט זה במקאם ניתן לראות בחלק העליון של הקירות, אזור זה מהווה את המעבר בין הקירות לכיפה.⁴

11 נישות

במבנה של המקאם נמצאיות שתי נישות בתוך הקיר שרואים בחתך C-C.

12 הקבר

בתוך הבניין, במרכז מתחת לכיפה, נמצא ארון קבורה צלבני מאבן.⁵

muqarnas
יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

נישה בקיר פנימי
יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

הקבר
יוני, 2024. צילום: עדן גרה.

1 Hillenbrand, 2000, 45
2 Taragan, 2017, 276
3 Ettinghausen, Grabar, & Jenkins-Madina, 1987, 130
4 Taragan, 2017, 276
5 Ibid

סגנון אדריכלי

לצורך הניסיון לענות על שאלת המחקר, החלטנו להסתכל רחב יותר על בניינים המתשמשים באלמנטים דומים כמו במבנה של המקאם שאנו חוקרות. את הסקירה הזו החלטנו לערוך בקונטקסט של ירושלים העתיקה (העיר שבה נמצא המקאם שאנחנו חוקרות), ובבלאד א-שאם (סוריה אלקובריה). מתוך סקירה זה נרצה לבדוק את הקשר בין בניה בתקופות ספיציפיות, רקע היסטורי וגורמים פוליטיים, שיקולים אסתטיים ועוד. כהחלטה לעשות זאת, ולאחר סקירת האלמנטים הארכיטקטוניים במקאם, בחרנו בששה אלמנטים שעוררו שאלות ותהיות לגבי המקור והסגנון שלהם. אלמנטים אלה הם:

- 1. כרכוב (cavetto cornice)
- 2. קשת מחודדת וארכיוולט
- 3. תלתן (Trifoliated arch)
- 4. עמודי מרפק (elbow columns)
- 5. muqarnas
- 6. נישות

מבנים בירושלים

- 1. כרכוב (cavetto cornice)
- 2. קשת מחודדת/ארכיוולט

מקור: (MWNF) Discover Islamic art

כנסיית סנטה אנה \ אל -מדרסה אל-צלאחיה - كنيسة القديسة حنة\المدرسة الصلاحية

- מיקום: הרובע המוסלמי
- שנת בנייה\תקופה: 1131–1138\התקופה הצלבנית
- שימוש: במקור כנסייה, הפך למדרסה (בית ספר חינוכי דתי אסלאמי) בתקופה האויבית
- שנת הוספת האלמנט: אלמנט מקורי (רומנסק)

צילום: עדן גרה

כנסיית הקבר - كنيسة القيامة

- מיקום: הרובע הנוצרי
- שנת בנייה\תקופה: 305\תקופה רומית
- שימוש: כנסייה
- שנת הוספת האלמנט: המאה ה-12\התקופה הצלבנית

צילום: בשאר טבאח'

מסגד אל-אקצא - المسجد الأقصى

- מיקום: מתחם מסגד אל-אקצא
- שנת בנייה\תקופה: 705\הח'ליפות האומיית
- שימוש: מסגד
- שנת הוספת האלמנט: המאה ה-13\15\התקופה הממלוכית

03

סגנון אדריכלי

מבנים בירושלים
מבנים בבלאד א-שאם
נקודת עצירה

3. תלתן (Trifoliated arch)

צילום: עמאד אל-דין אל-מקדסי

שער מוכרי הכותנה - باب القطنين

- מיקום: שער הכניסה של מסגד אל-אקצא מהרובע הנוצרי
- שנת בנייה\תקופה: 1336\התקופה הממלוכית
- שימוש: שער כניסה למתחם של מסגד אל-אקצא
- שנת הוספת האלמנט: אלמנט מקורי

צילום: רן בר-יעקב

אל-ח'נקה א-צל אחיה - مسجد الخانقاة (الزواية الصلاحية)

- מיקום: הרובע הנוצרי
- שנת בנייה\תקופה: המאה ה-12\התקופה הצלבנית
- שימוש: במקור שימש כארמונו של הפטריארך הלטיני (קתולי-אירופאי) של ירושלים, הפך למסגד בתקופה האויבית
- שנת הוספת האלמנט: המאה ה-15-13\התקופה הממלוכית

4. עמודי מרפק (Elbow columns)

צילום: אדריאן ג'י בואס

כנסיית הקבר - كنيسة القيامة

- מיקום: הרובע הנוצרי
- שנת בנייה\תקופה: 305\תקופה רומית
- שימוש: כנסייה
- שנת הוספת האלמנט: המאה ה-12\התקופה הצלבנית

5. Muqarnas

צילום: רן בר-יעקב

אל-מדרסה א-תנכזיה- المدرسة التنكزية

- מיקום: סמוך לכותל המערבי בסוף רחוב השלשלת
- שנת בנייה\תקופה: 1329\התקופה הממלוכית
- שימוש: מדרסה (בית ספר חינוכי דתי אסלאמי)
- שנת הוספת האלמנט: אלמנט מקורי

מבנים בבלאד א-שאם

1. כרכוב (cavetto cornice)

מקדש איזיס - معبد إيزيس

- מיקום: האי אגיליקה (היה באי פילה בעבר), אסואן, מצרים
- שנת בנייה\תקופה: המאה ה-3 לפנה"ס\מצרים העתיקה
- שימוש: מקדש מצרי

המצרים הקדומים היו מהראשונים שהשתמשו בכרכובים במבנים ומקדשים שלהם. הכרכוב בלט כאלמנט ייחודי ומרכזי במסגרות המבנים שלהם

2. קשת מחודדת/ארכיוולט

באב תומא - باب توما

- מיקום: דמשק, סוריה
- שנת בנייה\תקופה: 1228\התקופה האיובית
- שימוש: שער כניסה לעיר

השער נבנה לראשונה בתקופת הרומאים, היתה לידו כניסיה. אחרי הכיבוש האסלאמי לעיר ועם השנים נפגע השער ונהרס חלק ממנו. בשנת 1228 נבנה מחדש ותוקן כך שישמש למטרות ביטחוניות וצבאיות להגנת העיר ומניעה מכניסת כולשים מעבר גדרותיה. נוכל לראות מעל דלת הכניסה בשער את הקשת המחודדת ששימשה גם כאלמנט עיצובי וגם כאלמנט נושא למה שמעליה

מקור: Discover Islamic art (MWNF)

אל-מדרסה אל-אשרפיה - مدرسة الأشرفية

- מיקום: מתחם מסגד אל-אקצא
- שנת בנייה\תקופה: 1482\התקופה הממלוכית
- שימוש: מדרסה (בית ספר חינוכי דתי אסלאמי)
- שנת הוספת האלמנט: אלמנט מקורי

מקדש איזיס, אסואן, 2012. מקור: לא ידוע

באב תומא, דמשק, 2005. מקור: לא ידוע

3. תלתן (Trifoliated arch)

מסגד אלאשרף ברסבאי - مسجد السلطان الأشرف برسبای

- מיקום: קהיר, מצרים
- שנת בנייה\תקופה: 1432\התקופה הממלוכית
- שימוש: מסגד, חלל תפילה ובית ספר ללימוד דת

המקום הוא מתחם הכולל את המאוזוליאום המלכותי של ברסבי עצמו, אליו מחובר מסגד ואולם תפילה, מימין לכניסה יש גם שני סבילים. הצריח נמצא בחלק החיצוני של המסגד. הוא נבנה בתקופת השלטון הממלוכי במצרים ונחשב לאחד מהמבנים הבולטים שנבנו בתקופה.

השימוש בתלתן בכמה מקומות במבנה, ששימש בעיקרון למטרה עיצובית

4. Muqarnas

البیمارستان النوري - **Nur al-Din Bimaristan**

- מיקום: דמשק, סוריה
- שנת בנייה\תקופה: 1154 (השושלת הזנגידית)
- שימוש: בית חולים ובית ספר ללימודי רפואה

נבנה למען הטיפול בנזקקים ובאנשים עניים שזקוקים לטיפול ואין להם יכולות כספיות. בשנת 1900 נהפך לבית ספר לבנות ואחרי כמה עשורים שופץ והפך למוזיאון הרפואה והמדע הערבי בגלל החשיבות שלו כאחד משלושת בתי החולים הכי חשובים בהיסטורית בלֶאָד אל שאם (بلاد الشام) בכלל ודמשק בפרט. השימוש במוקרנסות (مَقَرَنَصَات) היה גם בפנים וגם בחוץ לבניין, מופיע באופן בולט בחשית הכניסה לבניין.

5. נישות

מקדש בכחוס - معبد باخوس

- מיקום: בעלבכ, לבנון
- שנת בנייה\תקופה: המאה ה- 2 לספירה\האמפריה הרומית
- שימוש: מקדש רומאי

הוא אחד מהמקדשים הרומיים השמורים ביותר בעולם. הוא נבנה בתקופת האימפריה הרומית והוקדש לבכחוס, אל היין, הפוריות והאקסטזה. הארכיטקטורה של המקדש משלבת סגנונות רומיים והלניסטיים, עם עמודי קורינתיים עצומים וחריטות מורכבות המתארות טקסים בכחיים ודמויות מיתולוגיות.

נוכל לראות את השימוש החוזר בנישות. במקרה הזה הנישות הם לא פתחים שלמים אלא רק חיסור מהקיר ואינם מייצרים "חלונות"

^[1] Bimaristan - بیمارستان: מילה פרסית, פירושה הוא בית חולים או מקום לחולה. שימשה כמקום לטיפול בחולים וגם כבית ספר ללימודי רפואה

נקודת עצירה

מתוך הסקירה לאלמנטים הארכיטקטוניים בבניינים השונים בתוך הקונטקסט של ירושלים העתיקה, ניתן לחלק את הבניינים האלה לחמש קטגוריות בסיסיות:

1. מבנים שהשימוש שלהן נועד לדת הנוצרית. עם קיומם של אלמנטים ארכיטקטוניים צלבניים.
למשל: **כנסיית הקבר** - كنيسة القيامة

2. מבנים שהשימוש המקורי שלהן נועד לדת הנוצרית, ובתקופה האיובית השימוש שלהן הוסב לשימוש אסלאמי.¹ ללא כל שינוי ארכיטקטוני מובהק.
למשל: **כנסיית סנטה אנה\ אל -מדרסה אל-צלאחיה** - كنيسة القديسة حنة\المدرسة الصلاحية

3. מבנים שהשימוש המקורי שלהן נועד לדת הנוצרית, ובתקופה האיובית השימוש שלהן הוסב לשימוש אסלאמי ונוסף להן אגף חדש עם אלמנטים ארכיטקטוניים ממלוכים.
למשל: **אל-ח'נקה א-צלאחיה** - مسجد الخانقاة (الزواية الصلاحية)

4. מבנים אסלאמיים, שיש בהן שימוש באלמנטים צלבניים - spolia² יחד עם השימוש באלמנטים ארכיטקטוניים אסלאמיים (ממלוכים).
למשל: **מסגד אל-אקצא** - المسجد الأقصى

5. מבנים אסלאמיים ממלוכים עם אלמנטים ארכיטקטוניים ממלוכים.
למשל: **אל-מדרסה אל-אשורפיה** - مدرسة الأشرفية

מבנים אלה בירושלים, מדגימים את שינויי הכוחות והשלטונות באזור בכלל ובבלאד א-שאם בפרט (סוריה אלקוברה) וביחד איתן הופעת סגנונות אדריכליים חדשים, למשל הארכיטקטורה האסלאמית הממלוכית. ניתן לראות כי בתקופות אלה סגנונות אדריכליים הופיעו והשתרעו בכל מיני מקומות שונים באזור, ירושלים היא דוגמא לתופעה כזאת.

^[1] לאחר שירושלים הפכה להיות בשליטתו של סלאח אל-דין אל-איובי, הוקמה תשתית ציבורית של מבנים שנועדו לקיים את אורח החיים המוסלמי (מסגד יום שישי, ח'אנקה, זאווייה, מדרסה ובית חולים), כולם הוכנסו לאזור סביב כנסיית הקבר עצמה, ונועדו לשנות את ליבו הנוצרי של העיר. קצב הבנייה גבר שוב תחת שלטונו של אחיינו של צלאח א-דין, אל-מועזאם עיסא. הנסיך הזה, אף שהיה מבוסס בדמשק, שם מת ונקבר, התעניין מאוד בירושלים ואפילו חי בה לזמן קצר לפני מותו. (Hillenbrand, 2009, 40)

^[2] Spolia מתייחס לחלקים של מבנים ולקטעים ארכיטקטוניים שנלקחו ממבנים של אויב מובס והוצגו כשלל בתוך מבני המנצח, תוך יצירת הקשר חדש לאותם אלמנטים במקומם החדש. (Taragan, 2017, 270)

דיון טיפולוגי

השוואה בין 3 מקאמים בארץ

אחרי הסקירה לאלמנטים בפרק הקודם, ראינו שהאלמנטים שמרכיבים את המקאם הנחקר הם אלמנטים שנמצאים בסוגים שונים של מבנים בארץ ובמדינות שמסביב. המבנים שהצגנו אותם עד כה, כדוגמאות לאלמנטים, נבנו בתקופות שונות ובהשפעת מקרים ושלטונות שונים שהיו באיזור לאורך השנים.

הטיפולוגיה שאנו חוקרות היא טיפולוגיית "מקאמים", טיפולוגיה שקשורה לרוב במבנים בעלי אופי דתי וקשורים לטקסים פולחנים. בפרק זה נרצה להבין איך השפיעה האדריכלות של התקופות השונות, על סוג האדריכלות של מבנים אלה, איזה אלמנטים נלקחו, האם עברו שינוי והאם בכלל יש הרבה אלמנטים משותפים ביניהם או בעיקרון רק הצורה המלבנית עם הכיפה?

נציג עכשיו השוואה בין 3 מקאמים בארץ, המקאם שאנו חוקרות, והמקאם "נבי עכאשה - مقام النبي عكاشة والقبة القيمريّة" שנמצא בירושלים והמקאם "נבי בנימין - مقام النبي يامين" הנמצא בכפר סבא. הבחירה במקאמים האלה הייתה בגלל תקופת הבנייה המשותפת שלהם, הם נבנו בתקופת השלטון הממלוכי.

בטבלה הבאה, נשווה בין 3 מקומות שונים, בערים שונות ששייכים לאותה טיפולוגיה ונבנו באותה תקופה.

			
שם המקאם	זאויה אל-כובכיה الزاوية الكبيّة	מקאם נבי עכאשה مقام النبي عكاشة والقبة القيمريّة	מקאם נבי בנימין مقام النبي يامين
שנת הבנייה	1289	1250\1260	המאה ה- 14
מיקום	ירושלים	ירושלים	כפר סבא
צורניות כללית - הרכב גיאומטרי	ריבוע ↓ אוקטגון ↓ עיגול	ריבוע ↓ עיגול ↓ עיגול	ריבוע ↓ אוקטגון ↓ עיגול
כרכוב	כרכוב מתחת לכיפה	כרכוב מתחת לכיפה	כרכוב מתחת לכיפה
ארכיוולט	קשת מחודדת מסביב לכניסה	קשת מחודדת מסביב לכניסה	קשת מחודדת מסביב לכניסה
תלתן	יש תלתן מסביב לכניסה	אין	אין
עמודי מרפק Elbow columns	יש עמודי מרפק מסביב לכניסה	אין	אין

1 צילום: עדן גרה, 2024

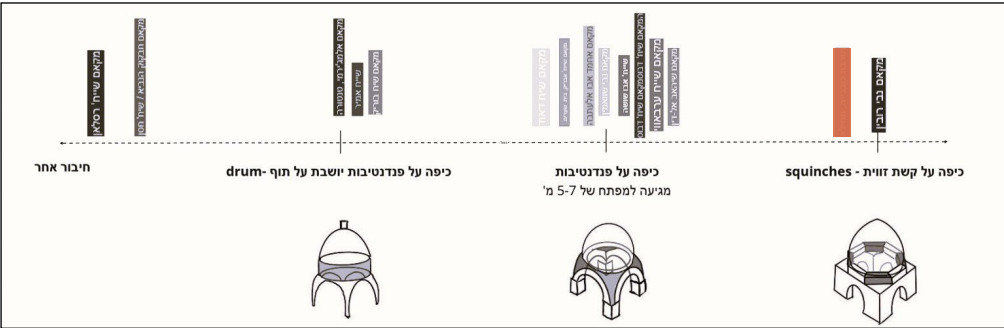
2 צילום: אלפרד ברנהיים, 1930s

3 צילום: שמואל בר-עם, 2022

לאחר סקירה והשוואה זו, המקאם של א-זאווייה קובקיה שאנו חוקרות, ולמרות הדמיון הרב בטיפולוגיה שלו ושל שאר המקאמים שהבאנו כהשוואה, מצאנו כי יש בו אלמנטים אדריכליים ייחודיים שלא מופיעים בשאר המקאמים. בנוסף, חלק מאלמנטים אלה לא נחשבו לאלמנטים אסלאמיים ואף הופיע לראשונה באדריכלות מתקופות שונות ומסגנונות אחרים. ובכדי לנסות להבין יותר את המקאם שאנו חוקרות, בנוסף גם לטיפולוגיה הכללית של מקאמים, נציג כעת שלוש סקלות רלוונטיות להשוואה זאת, שעליהן התבססנו בעת בחירת המקאמים ויצירת טבלת ההשוואה. סקלות אלה נערכו על ידי הסטודנטים במסגרת הקורס, ובהם מנסים להגדיר את טיפולוגיית המקאמים דרך תכונות ואלמנטים שונים בהתבססות על טקסטים ותיעודים היסטוריים של מקאמים.

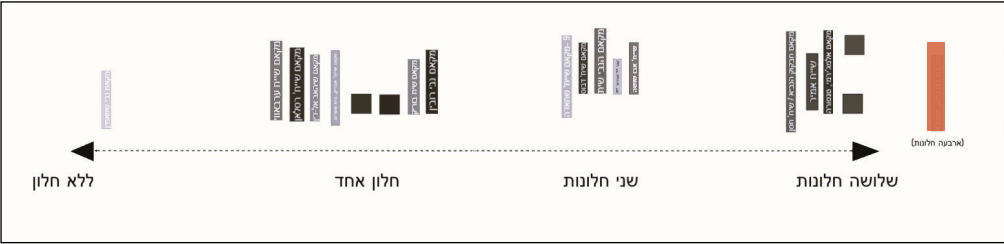
זאווייה אל-כובכיה

הסקלה הזאת מאפשרת לנו לראות את המעבר הגיאומטרי במקאם זאווייה אל-כובכיה, ואת החיבור בין הבסיס לכיפה. ניתן לראות שהכיפה אינה יושבת ישירות על הבסיס כמו בטיפולוגיות המקאמים האחרים, אלא שיש צורת אוקטגון שמחברת ביניהם.

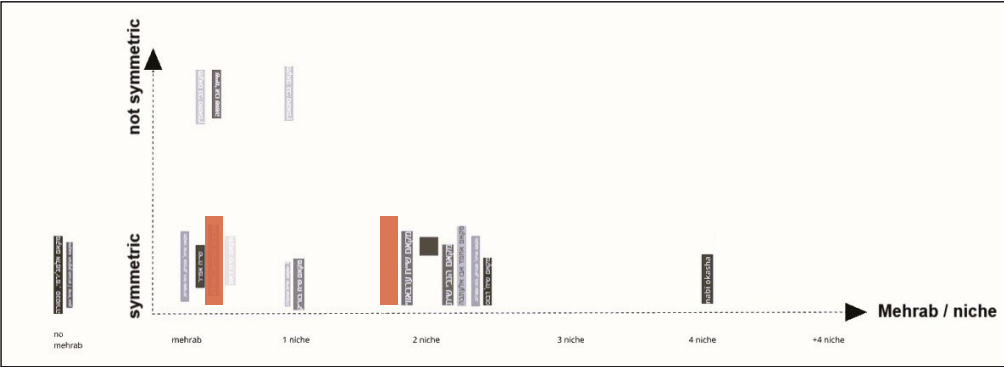
סקלה 1 | סוג כיפות: חיבור בין חלל ריבועי לכיפה. מאת: שרה גבן וכמיליה מוסלח

במקאם זאווייה אל-כובכיה ניתן לראות את המספר הרב של הפתחים (חלונות), ביחס למקאמים האחרים.

סקלה 2 | פתחים. מאת: נועם סיגל

ניתן לראות שבמקאם זאווייה אל-כובכיה יש שתי נישות בקיר אחד, שהוא הקיר שיש בו את דלת הכניסה המפוארת. ומחראב בקיר הקיבלה.

סקלה 3 | מחראב ונישות. מאת: אל חלאסי

מקאם נבי בנימין مقام النبي يامين	מקאם נבי עכאשה مقام النبي عكاشة والقبة القيمرية	זאווייה אל-כובכיה الزاوية الكبكية	שם המקאם
2 חלונות	3 חלונות	4 חלונות	חלונות
יש מחראב	יש מחראב	יש מחראב	מחראב
אין	אין	יש מוקרנסות בפנים	מוקרנסות Muqarnas
4 נישות בפנים	4 נישות בפנים	4 נישות בפנים	נישות
אין	אין	הייתה מצטבה בכניסה	המצטבה
אין	לפי התיעודים, היה שאהדות ונשברו בתקיפה על המקאם בעבר	שאהדה מעל הכניסה	שאהדה
קבר בסגנון ממלוכי	5 קברים בסגנון ממלוכי	קבר בסגנון צלבני	הקבר
קבר נבי ימין/בנימין, 2023 צילום: מרדכי לובעצקי	5 קברי השליטים, 2013 צילום: boris fenus	קבר אלכובאכי, 2024 צילום: עדן גרה	

מסקנות וסיכום

استنتاجات وملخص

הסקירה המורחבת על האדריכלות באזור מקאם א-זאווייה אל-כובכיה, בירושלים ובאזור בלאד אל-שאם, יחד עם הניתוח של טיפולוגיות המקאמים והתכונות האדריכליות שלהם, מובילה למסקנה כי מקאם זה, לפי הסיווג המוצע בפרק 3 ובהתאם להגדרה [4](#), הוא מבנה אסלאמי ממלוכי. המבנה משלב אלמנטים אדריכליים מתקופות וסוגים שונים, ובעיקר משלבת בין סגנונות צלבניים וממלוכיים. השילוב בין הסגנונות והעושר האדריכלי, באם הוא הועתק או נלקח ממקורות שונים*, מעניק ייחוד למקאם א-זאווייה אל-כובכיה בהשוואה למקאמים אחרים בארץ, הנחשבים לרוב לצנועים יותר. באופן בולט, מקאם זה נחשב למפואר ועשיר באדריכלות שלו, ואף חריג בטיפולוגיה של מקאמים אחרים.

ביבליוגרפיה

قائمة المراجع

ספרים ומאמרים ומפות:

- الأنصاري، فهجي (2010)، مقبرة مأمن الله (مامللا)، وزارة الاعلام، القدس.

- Brilliant, R. and D. Kinney (eds.) (2011). *Reuse Value: Spolia and Appropriation in Art and Architecture from Constantine to Sherri Levine*, Burlington.
- Daadli, Tawfiq (2011). *Mamluk Epitaphs from Mamilla Cemetery*, in *Levant*, Vol. 43, CBRL, p. 97-78.
- D.K. Ching, F. (1995). *A Visual Dictionary of Architecture. Simultaneously*.
- Ettinghausen, R., Oleg Grabar, & Jenkins, M. (2017). *Islamic Art and Architecture, 1250-650*. Yale University Press.
- Hillenbrand, R. (2000). *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hirschler, K. (2010). Robert Hillenbrand and Sylvia Auld (eds): *Ayyubid Jerusalem: The Holy City in Context 1250-1187*. London: Altajir Trust, 110f. 2009. ISBN 1 06 901435 1 978. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 110-108 , (1)73.
- Khalidi, Asem (2009). *The Mamilla Cemetery; A Buried History*, in *Jerusalem Quarterly*, Vol. 37, Institute for Palestine Studies, p. 109-104.
- Mahmoud, Ahmad & Veeder, Anna (2016). *Hidden Heritage: A Guide to the Mamilla Cemetery, Jerusalem. Emek Shaveh*.
- Seitz, Charmaine (2004). *Paradise and Gehenna Keep Close Company in the Sanctuary of God*, in *Jerusalem Quarterly*, Vol. 21, Institute for Palestine Studies, p. 65-59.
- Taragan, Hana (2017). *Mamluk Patronage, Crusader Spolia: Turbat al-Kubakiyya in the Mamilla Cemetery*, in Yuval Ben-Bassat, *Developing Perspectives in Mamluk History*, BRILL, P. 286-269.
- Wilson, C. W., & Warren, C. (1881). *Picturesque Palestine, Sinai, and Egypt*, Vol. 1. D. Appleton.

ארכיונים:

- הספרייה הלאומית (online)
- The Palestinian Museum Digital Archive (online)
- Internet Archive (online)

אתרי אינטרנט וקישורים:

- אתר צמחיית ישראל וסביבתה - כתבה: קירות בבית הכרם ובבית הקברות ממילא <https://flora.org.il/books/plant-stories/4-rocks>
- אתר המרכז למיפוי ישראל [/https://www.govmap.gov.il](https://www.govmap.gov.il)

קברים ליד המקאם, יוני 2024
צילום: רגד ח'ורי

קברים ליד המקאם, יוני 2024
צילום: רגד ח'ורי

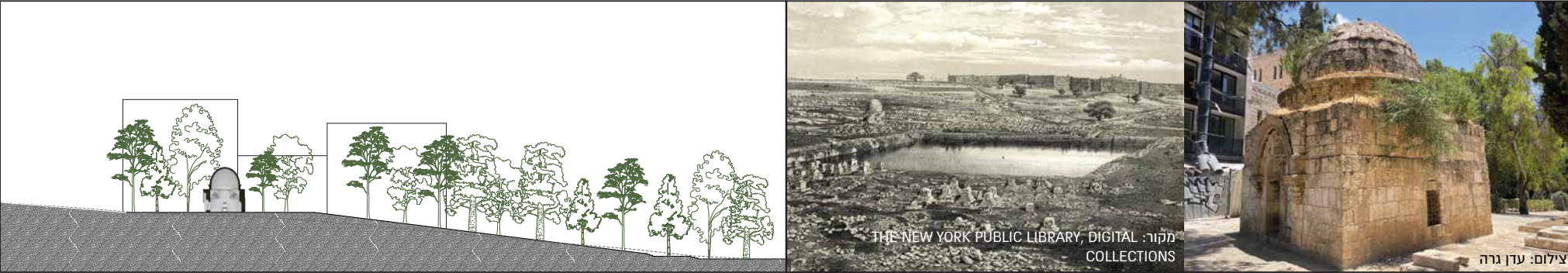
נספחים ملحق

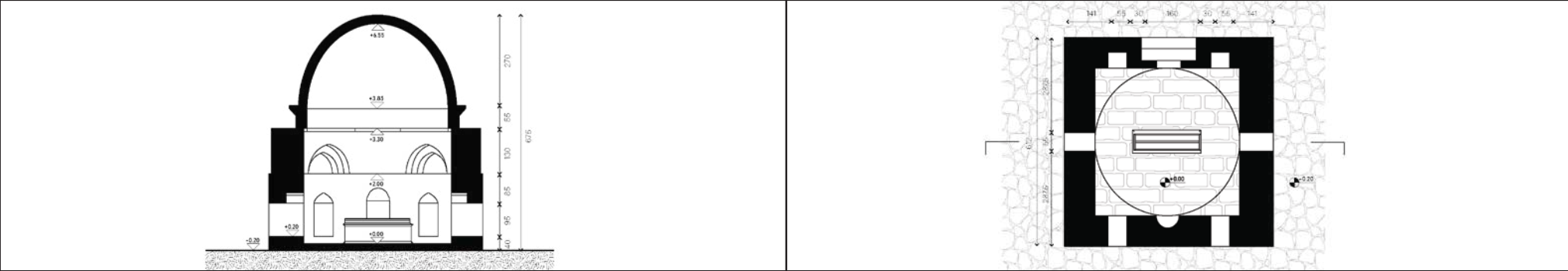
הכניסה למקאם, יוני 2024
צילום: עדן גרה

תורבת כובכיייה, ממילא | الزاوية الكبكية، مأمن الله

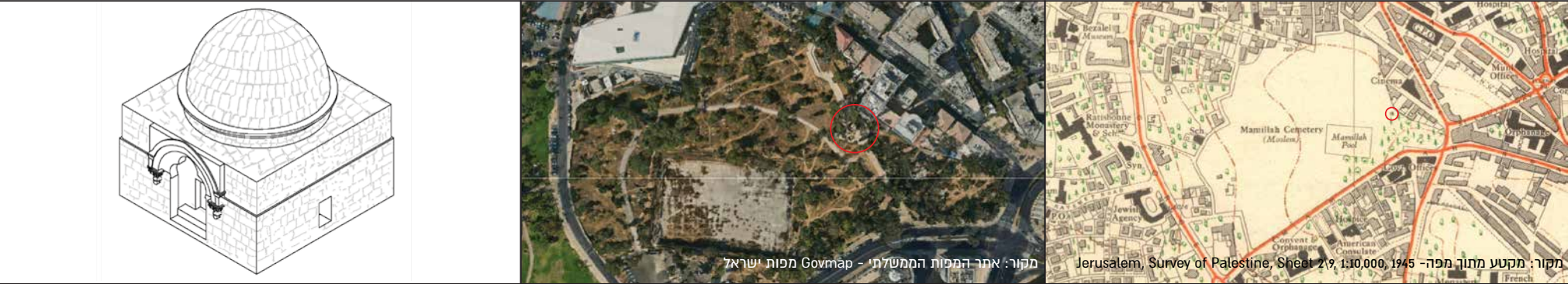
ירושלים | القدس

חתך טופוגרפי סביבתי | مقطع طبوغرافي תמונות | صور

חתך (קנ"מ 1:100) | مقطع (מقياس رسم 1:100) תכנית (קנ"מ 1:100) | مسطح (مقياس رسم 1:100)

שרטוט תלת מימדי | رسم ثلاثي الأبعاد מפה עכשווית | مسطح اليوم מפה היסטורית | مسطح تاريخي

רנד ח'ורי ועדן גרה | رند خوري وعدن غرة

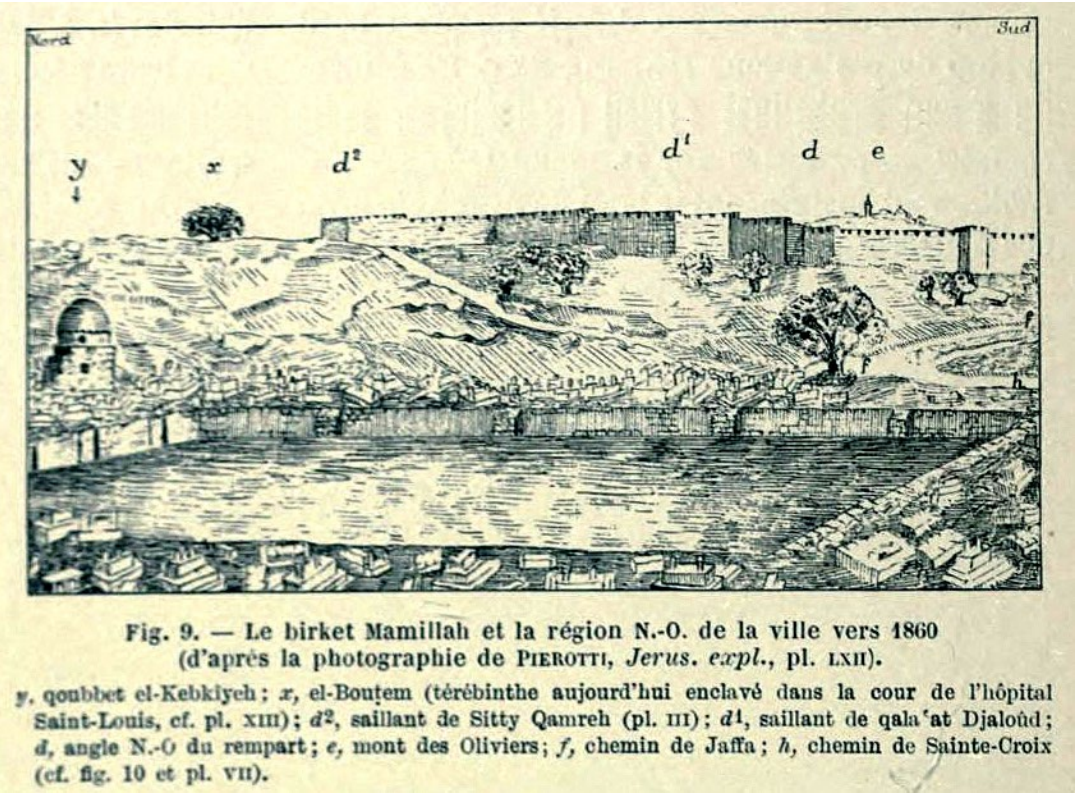
סטודנטים/יות :

נספחים | ملاحق

51

ציור מאת T. H. Ivers 1919
מקור: AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

בית הקברות ממילא, 1860
מקור: מתוך ספר מאת Vincent-Abel

נספחים | ملاحق

50

